

staatsbosbeheer

Update 2021-2022

Programma natuurinclusieve landbouw

Missie Staatsbosbeheer

Wij, de medewerkers van Staatsbosbeheer, beschermen en ontwikkelen het kenmerkende groene erfgoed van Nederland. Wij zijn erop gericht dat huidige en toekomstige generaties de vele belangrijke waarden van natuur kunnen beleven, in balans met het duurzaam benutten van onze gebieden met de samenleving.

Voorwoord

Beste lezer,

Natuurinclusieve landbouw staat volop in de belangstelling. In het regeerakkoord heeft het kabinet middelen beschikbaar gesteld voor een schielsprong in de transitie van de landbouw. In het programma natuurinclusieve landbouw van Staatsbosbeheer doen we hiervoor waardevolle ervaringen op in de praktijk van onze gebieden en de boerenbedrijven. Samen met de WUR en het Louis Bolk instituut volgen we de ontwikkeling van deze bedrijven op tal van ecologische en economische aspecten. Ik ben trots op de 17 overeenkomsten die Staatsbosbeheer tot nu toe met boeren én partners in natuurbeheer heeft afgesloten. En voor komend jaar zijn er al vele samenwerkingen in voorbereiding. De belangstelling van boeren neemt toe!

In deze update leest u over de samenwerkingen en andere ontwikkelingen van het programma natuurinclusieve landbouw. Voor meer nieuws over het programma kunt u ook altijd een kijkje nemen op staatsbosbeheer.nl
Ik wens u veel leesplezier!

Met vriendelijke groet,
Marc de Wit,
Programmadiirecteur natuurherstel

Marc de Wit, programmadiirecteur

LNV breidt opdracht natuurinclusieve landbouw uit naar 80 samenwerkingen

In 2018 begonnen we samen met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) een meerjarig project om 40 experimenten voor natuurinclusieve landbouw te realiseren. LNV werkt de visie kringlooplandbouw en gerelateerde maatschappelijke opgaven uit. Inmiddels vindt het ministerie dat wij uit de fase van experimenten zijn en dat natuurinclusieve landbouw een volwaardige plaats inneemt in de Nederlandse landbouw. Daarom heeft het ministerie aan Staatsbosbeheer gevraagd om een offerte uit te brengen voor een verdubbeling van het aantal natuurinclusieve landbouwbedrijven naar in totaal 80 overeenkomsten.

Waar staan we nu?

Voor de eerste 40 samenwerkingen heeft Staatsbosbeheer 4.000 ha grond beschikbaar gesteld om agrarische bedrijven extra pachtgrond aan te bieden met als voorwaarde ook natuurinclusief te boeren op eigen grond. Deze ontwikkeling wordt gemonitord door Wageningen UR en het Louis Bolk Instituut. Naar verwachting zullen de eerste 40 natuurinclusieve landbouwbedrijven bij Staatsbosbeheer voor eind 2023 zijn gestart. Inmiddels is natuurinclusieve

landbouw - in lijn met de beleidsvisie van LNV over kringlooplandbouw - een van de vijf prioriteiten geworden in het Ondernemingsplan Veerkracht en Verbinding van Staatsbosbeheer.

Natuurinclusieve landbouw als uitgangspunt

De eerste natuurinclusieve landbouwbedrijven zijn een succes, maar er worden ook belemmeringen ervaren bij boeren rondom duurzame ingebruikgeving en om aanvullende natuurwerkzaamheden te kunnen uitvoeren. Met de nieuwe, aanvullende 40 samenwerkingen wordt Staatsbosbeheer in staat gesteld om verdere ervaringen op te doen en om deze belemmeringen weg te nemen. Hiermee wordt de positie van natuurinclusieve landbouw binnen Staatsbosbeheer versterkt, zodat uiteindelijk natuurinclusieve landbouw het uitgangspunt wordt bij ingebruikgeving van pachtgronden van Staatsbosbeheer.

Meer hectares en langere looptijd

Voor de uitbreiding naar 80 overeenkomsten worden nog eens 2.000 hectare beschikbaar gesteld, in totaal komt er dus voor alle natuurinclusieve bedrijven 6.000 ha beschikbaar. Om de uitbreiding van het programma kwalitatief en kwantitatief te kunnen realiseren, wordt de looptijd van het programma verlengd tot eind 2025. Er komt een eenduidige set van KPI's met drempel- en streefwaarden voor natuurinclusieve landbouw. Ook is het de bedoeling dat we collega-terreinbeherende organisaties gaan enthousiasmeren voor natuurinclusieve bedrijfsvoering binnen hun bedrijfssturing. Verder gaan we binnen het programma de mogelijkheden verkennen om (natuurinclusieve) boeren in te zetten voor uitvoerende werkzaamheden en diensten zoals landschapsbeheer. Alles met als doel om het partnerschap tussen natuurbeheer en landbouw te vergroten.

Stand van zaken programma natuurinclusieve landbouw

Tot nu toe heeft Staatsbosbeheer met 17 boeren een samenwerkingsovereenkomst gesloten, waarvan 3 in 2021. Dat zijn bedrijven door het hele land, met een breed palet aan bedrijfsvoeringen. In totaal is er vanuit het programma 2.182 hectare landbouw- en natuurgrond natuurinclusief in beheer. Daarvan is 1.001 hectare eigendom van Staatsbosbeheer.

De samenwerkingen van 2021

In 2021 gingen deze boeren een samenwerking met Staatsbosbeheer aan voor natuurinclusieve landbouw.

Hof de Eendragt

In maart 2021 tekenden Jeroen en Cora Meijering-van Dam van vleesveehouderij Hof de Eendragt in Zaamslag bij Terneuzen als eerste Zeeuwse bedrijf een overeenkomst met Staatsbosbeheer voor natuurinclusieve landbouw. Hof de Eendragt is een kleinschalige boerderij met scharrelvarkens en natuurrunderen. Het is een zeer extensief vleesveebedrijf met voornamelijk Hereford koeien en varkens. Hof de Eendragt ligt tegen de Margarethapolder, een relatief nieuw natuurgebied in Zeeuws-Vlaanderen achter de zeedijk. Hier komen veel watervogels voor. Op de verschillende beheertypes van het gebied is Hof de Eendragt goed ingesteld. Op het bedrijf is veel ruimte voor recreatief medegebruik.

Natuurboerderij Zonzeel

Staatsbosbeheer ging met melkveehouder Rasenberg uit Zonzeel in Noord-Brabant in september 2021 een samenwerking aan. Natuurboerderij Zonzeel is een familiebedrijf en een traditionele melkveehouderij met 140 melkkoeien, 130 stuks jongvee en 150 fokschapen. Het ligt midden in een weidevogelgebied dat door Staatsbosbeheer wordt beheerd. De familie Rasenberg doet actief mee aan vrijwillige weidevogelbescherming op hun eigen grond. Ook participeren ze in projecten van de agrarische natuurvereniging Drimmelen-Moerdijk. Bijvoorbeeld door de boerderij geschikt te maken voor de boerenzwaluw en door proeven met een zonnepomp voor het creëren van plasdrassituaties op eigen land. Om een rol te spelen in de energietransitie heeft Rasenberg maar liefst 1.800 zonnepanelen op zijn stallen liggen. Hiermee levert hij een belangrijke bijdrage in de elektriciteitsvoorziening in de directie omgeving.

De Korenschoof

Staatsbosbeheer ging in december 2021 een samenwerking aan met Kees, Connie en Anne Steendijk van de Korenschoof, een biologisch akkerbouw en geitenmelkbedrijf in Kamperland in Zeeland. Het motto van de Korenschoof is 'biologisch is dé manier om lekker en divers eten te produceren, met respect voor de natuur'. Het bedrijf heeft zich gespecialiseerd in de teelt van tarwe en spelt. Hiermee bakt een lokale bakker biologisch brood: het Korenschoofje.

Verder verbouwt het bedrijf biologische frietaardappelen, rode uien en pompoenen. Vanaf 2018 werkt dochter Anne mee en is de bedrijfsuitvoering uitgebreid met 700 biologische Saanen melkgeiten. De geitenmelk gaat naar de Organic Goatmilk Coöperatie en de mest wordt gebruikt op de akkerbouwpercelen. Daarmee is de kringloop op het bedrijf gesloten. Om klimaatneutraal te zijn heeft Steendijk zijn daken voorzien van zonnepanelen en staat er een kleine windmolen op het erf voor de zonnearme dagen.

Minister Van der Wal op bezoek bij Arie van Oosterom

De natuur versterken en tegelijk investeren in toekomstbestendige landbouw: zo ziet Christianne van der Wal haar missie. Als nieuwe minister voor natuur en stikstof bracht ze op 17 januari 2022 haar eerste werkbezoek aan de natuurinclusieve melkveehouderij van Arie van Oosterom in het Woerdense Verlaat. Tijdens het bezoek liet Van Oosterom aan de stikstofminister zien hoe hij natuur en landbouw combineert. Het bedrijf van Arie van Oosterom was tot 2015 een gangbare melkveehouderij. Sinds 2015 heeft het bedrijf 21 hectare grond overgenomen van Staatsbosbeheer en het roer omgegooid richting natuur. Ook heeft hij zijn eigen landbouwgrond afgewaardeerd tot natuurgrond. Tijdens haar bezoek sprak met de minister met Van Oosterom over zijn motivatie om zijn bedrijf aan te passen en wat de afwaardering naar natuur doet met zijn bedrijf

Voortgang nulmeting voor monitoring WUR

De experimenten die Staatsbosbeheer samen met boeren uitvoert leveren een schat aan informatie op. Die informatie helpt anderen om over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw. In opdracht van Staatsbosbeheer monitoren onderzoekers van Wageningen University & Research (WUR) de bedrijven in hun ontwikkeling. Hiervoor voerden ze in 2020 een nulmeting uit bij deelnemende bedrijven op het gebied van ecologie. In 2021 volgde een nulmeting op economisch gebied. De nulmeting is nu compleet.

Het uitgangspunt van de monitoring is om de bedrijven breed te volgen: het gaat er om een goed beeld te krijgen van de ontwikkeling van de economie en ecologie, van kansen en knelpunten. Dankzij de nulmeting kan de startsituatie goed vergeleken worden met de nieuwe gegevens die vrijkomen gedurende het verloop van de samenwerkingen.

Met de resultaten van de monitoring is het mogelijk om in kwalitatieve zin uitspraken te doen over de kansen en de knelpunten bij het omschakelen naar natuurinclusieve landbouw, over verbanden tussen genomen maatregelen en waargenomen effecten op biodiversiteit en de ontwikkelingen in de bedrijfsstrategie.

Gedeelde kennis

De natuurinclusieve wereld staat niet stil: steeds meer boeren besluiten om hun bedrijf te extensiveren. Daarbij doen ze een schat aan kennis op, die nog waardevoller wordt door het te delen.

Leernetwerk oktober

Alle boeren die deelnemen aan het programma natuurinclusieve landbouw bij Staatsbosbeheer kwamen in oktober 2021 bijeen bij Koe Safari Erve Vechtdal in Ommen. Daar werden ze hartelijk ontvangen door eigenaar Simone Koggel. Tijdens deze bijeenkomst maakten oude en nieuwe deelnemers kennis met elkaar. De WUR gaf een toelichting over de monitoring en over het toekomstige GLB-beleid. De agrarische hogeschool in Den Bosch gaf een presentatie over verdienmodellen en Wils Verberne gaf een toelichting op het gebruik van de rekentool die de H.A.S. Den Bosch heeft ontwikkeld.

Kennis delen in het land

Overal in het land is men bezig invulling te geven aan de transitie van de landbouw. De adviseurs van ons team begeleiden niet alleen de individuele samenwerkingen, maar dragen ook graag bij aan kennisdeling. Daarom waren we bij tal van bijeenkomsten aanwezig om te spreken, een workshop te geven of deel te nemen aan discussietafels. Met name in Noord-Brabant werden we veel betrokken bij dit soort bijeenkomsten. Zo gaven we een workshop tijdens de inspiratiebijeenkomst Groener boeren verdient beter in januari dit jaar, waren we onderdeel van de commissie van de Dragon's Den die door de HAS Hogeschool werd gehouden in maart en sprak onze adviseur op de bijeenkomst van de Provincie Brabant over het beleidskader Landbouw & Voedsel 2030.

Natuur in agrarische opleidingen

Studenten aan de agrarische opleidingen zijn de boeren van de toekomst. Staatsbosbeheer is samen met Natuurmonumenten in gesprek met verschillende hogescholen om te kijken hoe er in het agrarisch onderwijs meer aandacht kan worden gegeven aan landbouw in combinatie met natuur. Zo biedt AERES Hogeschool de minor Omgevingsgericht Ondernemen. Adviseurs van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten reflecteerden op de natuurbedrijfsplannen die de studenten van deze opleiding afgelopen jaar opleverden. Ook kunnen studenten gebruik maken van het brede netwerk van beide natuurorganisaties en leren de natuurorganisaties hun pachters van de toekomst zo alvast kennen. Zo ontstaan waardevolle ontmoetingen die de dialoog tussen natuur en landbouw in Nederland verder brengen.

Over het programma natuurinclusieve landbouw

Met onze terreinen dragen we bij en bieden we ruimte aan een gezonde, circulaire samenleving. In samenwerking met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) ontwikkelde Staatsbosbeheer een meerjarig project met als doel samenwerkingen aan te gaan om boeren te hel-

pen over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw. Kern daarbij is dat Staatsbosbeheer zijn grondpositie inzet. We stellen hiervoor 6.000 ha van ons pachtareaal beschikbaar nabij Natura 2000-gebieden. De WUR (Wageningen University & Research) monitort de projecten.

Ruimte voor biodiversiteit en landschap

Een boer die overstapt op natuurinclusieve landbouw heeft - om rendabel te kunnen opereren – vaak méér grond nodig. Die extra (natuur)grond kan hij pachten van Staatsbosbeheer. In ruil daarvoor maken we samen afspraken over activiteiten die de natuurinclusieve agrarische bedrijfsvoering ondersteunen en tegelijkertijd meer ruimte geven aan biodiversiteit, landschap en kwaliteit van lucht, water en bodem.

Samenwerking

Een boer moet zijn bedrijf structureel aanpassen op het gebruik van natuurgrond. Daarom maken we afspraken voor de duur van 12 jaar, wat langer is dan de gebruikelijke 6 jaar. De pachtovereenkomst hangt samen met een samenwerkingsovereenkomst, het grondgebruiks- en beheerplan van Staatsbosbeheer en het bedrijfsontwikkelplan dat de boer voor zijn eigen bedrijf opstelt.

Overal zoeken we de samenwerking met bijvoorbeeld de provincie, het waterschap, de landbouwsector of met een andere terreinbeherende organisatie.

Rendabele bedrijfsvoering

Een ommezwaai naar natuurinclusieve landbouw moet voor het bedrijf wel rendabel zijn. Deelnemende bedrijven onderzoeken mogelijkheden voor waardevolle vermeerdering van de landbouwproducten en alternatieve afzetmogelijkheden. Daarnaast ontwikkelen ze andere activiteiten, bijvoorbeeld op het gebied van recreatie, zorg, energie, groen – blauwe dienstverlening. Deelnemende boeren wisselen hun ideeën en ervaringen uit tijdens door Staatsbosbeheer georganiseerde netwerkbijeenkomsten.

Start natuurinclusieve Landbouw Welzinge polder

De Welzinge polder bij Vlissingen werd jaren geleden door de North Sea Port aangekocht als mogelijke compensatie voor de realisatie van een container-terminal in de haven. Dit plan ging niet door, maar North Sea Port hield de gronden in de polder aan voor toekomstige ontwikkelingen. In 2021 ontstond de wens om de gronden natuurvriendelijker te gebruiken. Daarvoor ging de North Sea Port een samenwerking aan met de Coalitie Delta Natuurlijk: een samenwerkingsverband van verschillende natuur- en landschapsorganisaties, met als doel de natuurlijke kwaliteit van de deltawateren te waarborgen. Samen met de Zeeuwse Milieufederatie helpt Staatsbosbeheer bij het invoeren van het concept van natuurinclusieve landbouw in de polder. Vanaf dit jaar gaan vier pachters op 130 hectare toewerken naar natuurinclusieve landbouw. Om dit te vieren plantten de bestuurders van CDN en North Sea Port in maart een begin aan van een nieuwe 'Zeeuwse haag'.

Toekomstboeren

Meer dan de helft van Nederland bestaat uit landbouwgrond. Juist daar zitten kansen voor vergroting van de biodiversiteit. Het roer moet dus om, willen we onze plattelandsnatuur niet verliezen. Maar hoe?

En hoe ziet de landbouw van later eruit?

Lees het in ons achtergrondverhaal op staatsbosbeheer.nl Of scan deze QR-code.

Even voorstellen...

Dit zijn de adviseurs natuurinclusieve landbouw van Staatsbosbeheer. Neem gerust contact met ons op!

Theo Bakker Landelijke coördinatie van het programma en adviseur Limburg, Brabant en Zeeland.
Tel. 06 536 408 88

Giel Mollema Adviseur Friesland, Drenthe, Groningen en Overijssel.
Tel. 06 209 157 83

Hans Jolink Adviseur Gelderland, Utrecht, Flevoland, Noord-Holland en Zuid-Holland. Tel. 06 502 131 61

Of mail naar natuurinclusievelandbouw@staatsbosbeheer.nl

Colofon

Dit is een uitgave van Staatsbosbeheer | april 2022

Tekst: Staatsbosbeheer

Foto's: Marleen Annema Fotografie, Marcel van Dun,
Hoyinck Photography

Vormgeving en opmaak: Studiotekst BV

Kijk voor meer informatie over het programma Natuurinclusieve
Landbouw van Staatsbosbeheer op staatsbosbeheer.nl

Staatsbosbeheer
Postbus 2, 3800 AA Amersfoort
staatsbosbeheer.nl